

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ТА ІНШІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ: ЗАКОН ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Третяк А.М.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
вул. Митрополита Василя Липківського, 35, 03035, м. Київ
dei2005@ukr.net

Доведено, що форми прав власності на землю та інші природні ресурси, які привласнюються, повинні відповідати способам присвоєння земельно-екологічних благ, зокрема формам землекористування. *Ключові слова:* власність на землю, права власності, економічні відносини, екологічні відносини, способи присвоєння земельно-екологічних благ, форми землекористування.

Экономическая теория собственности на землю и другие природные ресурсы: закон формирования экономических отношений. Третяк А.Н. Обосновано, что формы прав собственности на землю и другие природные ресурсы, которые присваиваются, должны соответствовать способам присвоения земельно-экологических благ, в частности формам землепользования. *Ключевые слова:* собственность на землю, права собственности, экономические отношения, экологические отношения, способы присвоения земельно-экологических благ, формы землепользования.

Economic theory ownership of land and other natural resources: law of formation of economic relations. Tretiak A. Proved that the forms of ownership of land and other natural resources that are assigned must comply ways of assigning land and environmental benefits, in particular forms of land use. *Keywords:* land ownership, property rights, economic relations, environmental relations, ways of appropriation of land and environmental benefits, forms of land use.

Основною умовою ефективного розвитку суспільної економіки та економіки землекористування зокрема, є відповідність правових форм власності, а також володіння і користування економічним відносинам приналежності, що склалися. Така вимога відповідає закону формування відносин присвоєння благ, найважливішими із яких є земельні та інші природні ресурси та земельно-екологічні блага незалежно від їх фізичної природи, можливості локалізації і здатності до відчуження. Отже, власник земельної

ділянки не той, хто розпоряджається земельно-екологічними благами, а той, в чий інтересах, для задоволення чийх потреб спрямовуються розпорядження і використання землі та інших природних ресурсів на конкретній земельній ділянці. Переконливим доказом цього є те, що в Україні є власники земельних часток (паїв), які володіють правом власності на земельні ділянки без наявності економічних можливостей його реалізації, що веде до спекулятивного розкрадання і втрати об'єктів власності.

Аналогічна ситуація склалася із землями природно-заповідного фонду, що перебувають у власності української держави та передані у постійне користування юридичним особам. У всіх випадках невідповідність правових форм власності на землю та інші природні ресурси економічним формам їх використання, які визначаються об'єктивними економічними умовами, викликає зниження ефективності суспільної організації використання та охорони цих ресурсів і, в кінцевому рахунку, соціальну напругу та конфлікти. Тому суспільним призначенням юридичних форм власності на землю та інші природні ресурси є правова підтримка, закріплення і державний захист існуючих економічних форм прав власності.

Незважаючи на досить чітке пояснення класиками марксизму причин існування і зміни різних форм власності, що лежать поза вольовими можливостями людей, політики до сьогодні діють так, ніби вони за власною волею можуть запровадити бажану форму власності. На жаль, найбільш яскраво це проявилось в спробі проведення масової приватизації і роздержавлення власності на землю в процесі проведення земельної реформи в Україні. Ця спроба у черговий раз довела, що економічні відносини не залежать від волі і побажань окремих людей, у тому числі і представників державної влади.

Метою дослідження є формулювання закону формування економічних відносин прав власності на землю і інші природні ресурси в умовах реформування земельних та екологічних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивною підставою існування

форм власності на вироблені блага, відповідно до класичного марксистського формулювання, є способи їх виробництва. Це – беззаперечна істина, яка до сьогодні ніким не заперечувалася. Плеханов Г.В. на прикладі аналізу общинних відносин, у такий спосіб підтвердив закон зв'язку форм власності на речі зі способами їх створення: «Моментом, що визначає приналежність предмета до власності, є спосіб виробництва. Я відточив своїми руками кремінну сокиру, – я, ми з дружиною і дітьми побудували хатину, – вона належить родині; я полював зі своїми одноплемінниками, – убиті звірі належать нам спільно» [1]. Сучасні етнографи підтверджують дію цього закону: «Вироблене громадою – належить громаді. Вироблене родиною – належить родині і т.д.» [2].

Подібні приклади з очевидністю засвідчують, що між способом організації (формами) землекористування для різних видів виробництва і формою існує тісний зв'язок. За висловленням Плеханова «Таким чином, відносини між людьми у виробництві визначають відносини власності» [1]. Стійка залежність форм власності від способів організації виробництва, а в нашому випадку форм землекористування, класикам марксизму була очевидна, що Енгельс трактував одного зі своїх сучасників про те, що «відносини власності кожної епохи є необхідним результатом властивого цій епосі способу виробництва й обміну» назвав «одним з невігласів століття» [3, с. 273–274]. Нині така характеристика частіше стосується тих теоретиків і політиків, які не розуміють залежності форм власності на землю від способів організації (форм) зем-

лекористування для різних видів виробництва.

У механізмі зв'язку способів організації землекористування і форм власності кожний елемент займає своє визначене місце і, відповідно, відіграє свою роль. Отже, **земля та інші засоби виробництва, робоча сила, технічні і технологічні відносини є визначальними, а організаційні – обумовленою стороною**. При цьому в системі трудових відносин у процесі формування відносин власності на землю та інші природні ресурси найважливішу роль відіграє поділ праці, а в системі земельних та екологічних відносин – поділ на форми земле- і природокористування.

Значення форм, що констатують поділ праці за формами власності, добре розкриті в одній з ранніх спільних праць Маркса і Енгельса – у «Німецькій ідеології». «Різні ступені в розвитку поділу праці є разом з тим і різними формами власності, тобто кожна ступінь поділу праці визначає також і відносини індивідів один до одного відповідно до їх відношення до матеріалу, знарядь і продуктів праці» [4]. Далі: «...поділ праці і приватна власність, це – тожодні вирази: в одному випадку говориться стосовно діяльності того ж самого, що в іншому – стосовно продукту діяльності» [4]. Далі: «...поділ праці вже із самого початку закладає в собі поділ умов праці, знарядь праці і матеріалів, тим самим і роздріблення накопиченого матеріалу між різними власниками, а тим самим і розщеплення між капіталом і працею, а також різні форми самої власності» [1].

Загальна схема зв'язку форм власності з продуктивними силами при опосередкованій ролі форм організації

праці в її класичному вираженні представляється в такий спосіб. «... Праця організується і розподіляється по-різному, залежно від того, якими знаряддями вона володіє» [4]. Тому «усяка нова продуктивна сила спричиняє подальший розвиток поділу праці», а різні форми поділу праці «є також і формами організації праці, а значить і власності» [4]. Через двадцять років у листі Енгельсу Маркс назвав це відкриття «нашою теорією про визначення організації праці засобами виробництва» [5], Інтерпретуючи це на відносини, можна сформулювати **закон формування відносин власності**, сутність якого полягає у відповідності форм власності на вироблені блага організації праці як невід'ємної складової способу їх виробництва.

Зв'язок форм власності і способів виробництва (*організації землекористування*) і обумовленість перших другими завжди була очевидною істиною і для творчо мислячих марксистів. Очевидно, з цієї причини вони ніколи не пропонували змін до зроблених формулювань цього закону, але впевнено керувалися ними як у теорії, так і в політиці. Відомо, наприклад, неодноразово відтворене В.І. Леніним у своїх роботах із виділення п'яти «суспільно-економічних укладів, що є в Росії», патріархального, тобто значною мірою натурального селянського господарства; дрібнотоварного виробництва; приватногосподарського капіталізму; державного капіталізму; соціалізму [6]. Він трактував цю ідею не як теоретик, що піклується про старанність формулювань, а як практик і організатор, котрий думає про висновки, що з цього випливають. А з цього випливало, що соціалістична власність не могла стати переважною

до того часу, поки в економіці домінувало дрібне товарне виробництво. При цьому державний капіталізм був не супротивником, а союзником соціалізму в боротьбі з головним загальним супротивником – дрібним товарним виробництвом. Перехід української економіки на рейки великого індустріального виробництва виявився блискучим практичним підтвердженням залежності форм власності на землю від організації форм землекористування.

Зазначимо, що класики марксизму, досліджуючи специфіку капіталістичного способу виробництва, в основних працях абстрагувалися від некапіталістичних форм присвоєння благ. Разом з тим, вони аналізували і ці форми і зробили висновок про залежність форм власності на блага, що привласнюються некапіталістичними способами, від способів їх присвоєння. Так, К. Маркс відзначав, що військова справа і завоювання в Римі відносилися «до економічних умов самої громади», а отже, війна була способом присвоєння економічних благ протягом усієї докапіталістичної історії [7].

Відомо, що екстенсивне господарство мисливців, рибалок, скотарів і хліборобів навіть в умовах невеликої щільності населення викликало напруженість у територіальних відносинах, вимагаючи періодичного освоєння нових мисливських угідь, родючої землі і водних джерел. У випадках, коли вільних територій не залишалося, проблема вирішувалася вигнанням чи знищенням одного племені іншим, а пізніше – і поневоленням переможених.

Глибоке вивчення історичного матеріалу дозволило К. Марксові зро-

бити висновок, що війна «є тією важливою загальною задачею, тією великою спільною роботою, яка потрібна для того, щоб захопити об'єктивні умови існування, або для того, щоб ці захоплення захистити і увічнити. Ось чому громада складається з низки родин та організована, насамперед, по-воєнному, і як військова організація така організація є однією з умов її існування як власниці» [8]. Отже, відкритий класиками марксизму закон зв'язку способів виробництва з формами власності цілком поширюється і на невиробничі способи присвоєння благ, у тому числі завоювання території чи освоєння природних ресурсів. Війна, коли її метою є присвоєння матеріальних благ (землі, природних ресурсів чи інших об'єктів), виконує таку ж функцію, що і виробництво. Точніше, за певних умов війна стає способом одержання матеріальних благ – способом виробництва. У всякому разі, люди, що жили в таких умовах, були впевнені у продуктивному характері війни, складаючи пісні: «Моє багатство – мій спис, мій меч і щит – охорона мого тіла; ними я орю, ними жну, ними збираю солодкий сік виногради» [9].

Таким чином, існування таких видів присвоєння виробничих ресурсів та інших матеріальних благ, які не прийнято називати виробництвом, дозволяє трансформувати формулювання класичного закону формування відносин власності стосовно усіх видів діяльності у **закон відповідності форм власності на землю та інші природні ресурси, які привласнюються, способам їх присвоєння**. Із викладеного випливає *сутність закону формування економічних відносин прав власності*

на землю та інші природні ресурси, яка полягає у відповідності форм власності на землю та інші природні ресурси методам організації використання земель та інших природних ресурсів (формам земле- та природокористування).

Однією з найбільш небезпечних помилок у процесі земельної реформи є невиконання вимог цього закону. Адже будь-які економічні відносини прав власності на землю та інші природні ресурси визначаються відповідними економічними діями і складаються незалежно від того, чи розуміють люди суть цих відносин. Що стосується відповідності правових форм економічним відносинам прав власності на землю та інші природні ресурси, то вони відображають свідоме опрацювання правил здійснення економічних дій. Можливість реалізації цих правил залежить не стільки від намірів людей їх дотримуватися, скільки від об'єктивних економічних і соціальних умов, що визначають життєво важливі інтереси і мотиви поведінки учасників діяльності.

Одночасно, складність полягає в тому, що власність на природні ресурси як економічні відносини власності на землю та інші природні ресурси часто навіть у думках важко відокремити від її правової форми чи механізму її реалізації. Це дійсно так, але в цьому немає нічого особливого. Якщо спробувати відокремити товар як економічні відносини від договору купівлі-продажу чи ціну від угоди про ціну між продавцем і покупцем, то можна помітити, що це також дуже важко зробити.

Власне, будь-яка спільна діяльність, а отже, і будь-які суспільні відносини можуть здійснюватися

тільки у формі договору між людьми, формального чи за мовчазною згодою. Багато відносин, у тому числі й власність на землю та інші природні ресурси, крім договірної форми, набувають також правової форми, тобто санкціонованої суспільною владою і підтримувану силоміць цією владою. Обумовлено це тим, що людьми, вільними у своєму виборі, договори легко порушуються, що загрожує стабільності суспільної організації, а отже, й існуванню суспільства. Вираженнями правових економічних відносин є цілі галузі господарського, трудового, фінансового, земельного, природоохоронного та іншого видів права.

Специфіка власності на землю та інші природні ресурси порівняно з іншими економічними відносинами полягає в тому, що вона зачіпає насущні, часто воістину доленосні інтереси людей. Тому економічні відносини прав власності на землю та інші природні ресурси, що виражаються у фактичному, але часто незаконному, тобто не оформленому юридично, використанні земельних та екологічних благ, ретельно ховаються й прийняття до незаконних власників правових санкцій у свідомості суспільства немов не існують. Проте залишаються реально існуючі правові відносини власності на землю та інші природні ресурси.

Як приклад, існування власності без відповідних економічних відносин можна вказати на факт проголошення більшовиками в 1917 р. соціалістичної власності, для економічної реалізації якої їм треба було близько двадцяти років напруженої державної організаційної діяльності, що супроводжувалася різними формами насильства. Інший приклад: проголо-

шене сучасним українським земельним законодавством і навіть юридично оформлене право спільної приватної власності на землю, чи природоохоронним законодавством – право власності на природні ресурси. Доказом того, що в більшості випадків за цим правом не стоять економічні відносини власності на землю, є нездатність функціонування цілісного землекористування багатьох сільськогосподарських підприємств, які були створені на базі колективної форми господарювання після ліквідації колективної форми власності на землю.

Отже, постає питання, що ж собою являють **економічні відносини прав власності на землю та інші природні ресурси**, на відміну від власності на землю чи природні ресурси? Їх часто визначають як фактичне розпорядження земельними чи екологічними благами та їх використання. Але таке розуміння економічних відносин власності на землю є неповним. Економічні відносини прав власності на землю – це фактичне розпорядження видами прав на земельні ділянки і використання їх як благ в інтересах визначеного суб'єкта [9]. Власник земельної ділянки не той, хто розпоряджається отриманими від неї благами, а той, у чий інтерес, для задоволення чийх потреб здійснюється розпорядження і використання земельних благ.

У такому розумінні економічні відносини прав власності на землю та інші природні ресурси за часи земельної реформи в Україні так і не вдалося закріпити юридично. А існування економічних відносин прав власності, як відзначалось автором ще в 2001 році [10, 11], не закріплених правом, пов'язане з великими організаційними труд-

нощами і тому малоефективне, хоча й можливе. Переконливим доказом цього є поява та існування в Україні різних нелегальних і напівлегальних форм господарської діяльності на землі і зокрема, землекористування так названих «агрохолдингів» чи забудова прибережних смуг. Існування ж прав власності без наявності економічних можливостей їх реалізації однозначно веде до розкрадання, пограбування чи інших руйнувань і втрати земельних ділянок та наявних на них інших природних ресурсів як об'єктів власності, про що яскраво свідчить український досвід. Зокрема, щодо часто необґрунтованого роздержавлення власності на землю і тісно пов'язаних із нею природних ресурсів державних підприємств. В усіх випадках невідповідність правових форм власності економічним формам, що визначаються об'єктивними економічними умовами, викликає зниження ефективності суспільного виробництва та у кінцевому рахунку – соціальну напруженість і конфлікти. Тому суспільним призначенням юридичних форм власності є правова підтримка, закріплення і державний захист існуючих економічних форм прав власності на землю. На жаль, в Україні такий правовий інститут поки що не реалізований.

Отже, основною умовою ефективного розвитку економіки землі та природокористування, особливо у сільському господарстві та установах природно-заповідного фонду, є відповідність правових форм прав власності на землю та інші природні ресурси і, зокрема, володіння та користування, економічним відносинам власності на землю та інші природні ресурси, що склалися. Це дозволяє трансформувати формулювання класичного закону

формування відносин власності стосовно всіх видів присвоюючої діяльності в закон відповідності прав власності на присвоюючі земельні та екологічні блага способом їх присвоєння або відповідно – закон відповідності правових відносин власності на землю та інші природні ресурси – економічним.

Висновки. Основною умовою ефективного розвитку економіки земле- та природокористування, особливо у сільськогосподарській і природоохоронній галузі, є закон відповід-

ності правових форм прав власності на землю та інші природні ресурси і, зокрема, володіння та користування – економічним відносинам власності на землю та інші природні ресурси, які склалися в українському суспільстві на даний період часу. Сам закон можна сформулювати так: *форми прав власності на землю та інші природні ресурси, які привласнюється, повинні відповідати способам присвоєння земельно-екологічних благ (формам землекористування).*

Література

1. Плеханов Г.В. Материалистическое понимание истории // Избранные философские произведения: В 5-ти т. Т. 2. – М.: Госполитиздат. 1956.
2. Бутинов Н.А. Папуасы Новой Гвинеи. М.: Наука, 1968.
3. Энгельс Ф. Коммунисты и Карл Гейнцен // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. Т. 4. – 1955.
4. Маркс К, Энгельс Ф. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. Т. 3. – 544 с.
5. Маркс К. Письмо Энгельсу 7 июля 1866 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. Т. 31. – 1963.
6. Ленин В.И. Грозная катастрофа и как с ней бороться // Полн.собр.соч. Т. 34.
7. Волков В. Политэкономика насилия, экономический рост и консолидация государства // Вопросы экономики. – 1999. № 10. – С. 44–59.
8. Маркс К. Формы, предшествующие капиталистическому производству // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. Т. 46. Ч. 1. – 1968.
9. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма // Полн. собр. соч. Т. 27.
10. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні. – К.: Навч. посібник, Аграрна наука. 2001. – 148 с.
11. Третяк А.М. Закон формування економічних відносин власності на землю. // Землевпорядний вісник. – 2008, № 5. – С. 24–27.